

Književni pregled

JEDNO SVJEDOČANSTVO DUHA

1

Blaženi posjednici istine često su skloni da posve zaborave na sve teškoće i kušnje što ih je misao o istini morala mukotrпно proći da dospije do svoje sadašnje slike. Nezahvalno okreću glavu od prošlosti i od herojstva duha koji je morao rasti u nemirima i u otvorenim protuslovljima života, te misle s mnogo patetičnog oduševljenja jedino na sebe i na svoj privilegirani povijesni trenutak, lako zaboravljajući da se i sada od same istine može napraviti kolo-salna laž ako se u sebi ne nosi dovoljno odvažnosti i širine. Da bi se propovijedala istina i darivala ljubav, treba da je čovječiji duh uvijek jednako budan i nesmiren, tu zaista malo pomaže pripadnost ideologiji i privrženost stranci, položaj u hijerarhiji i spretnost u retorici, jer to, dakako, ne može nadomjestiti unutrašnji sadržaj ličnosti i vrijednost njezine poruke. Zato mi ne izgleda danas ništa važnije od ovog buđenja odgovornosti i ozbiljnosti u sebi samom, od ovog stalnog upozoravanja na opasnosti što dolaze iz gnijilog podzemlja našeg bića, i to naročito u jednom času kad izgleda da je sve tako ljudski sigurno i punoljetno, kad i novi mentalitet dijaloga i »aggiornamenta« ulazi u fazu krajnjih domišljaja koji prisiljavaju na radikalna opredjeljenja. Bilo bi zato preuzetno misliti da je pravo svjedočanstvo čovječnosti sada lakše i da je duh zaista svuda prisutan gdje se i očituje. No ovdje bismo htjeli nastaviti započeti razgovor o jednoj nezahvalnosti. Točnije, o nezahvalnosti našeg vremena prema jednom izvanrednom intelektualnom i moralnom naporu prethodne generacije, koja je u nazdoblju između dva rata, na evropskom prostoru, u mnogim neo-
visnim linijama, tražila u mraku totalitarizma, militarizma i sekularizirane inkvizicije, s jedne strane, i u sluzavoj baruštini građanskog besmislenog trajanja i antiherojskoj opoziciji svakom neredu, s druge strane, potamnjele zvijezde duha. Ne zahtijeva se od nas danas jedino da izrazimo svoju ganutljivu zahvalnost i spomen ovoj generaciji, nego da naučimo od nje žestinu i srčanost kad je u pitanju istina, skromnost kad je u pitanju vlastiti doprinos u viziji svijeta i ljubav kad je u pitanju bijedno ljudsko biće-taj razapeti mučnik na planetu. Možda od njih možemo još naučiti, dapače mnogo više od onoga što smo primili. Nije zacijelo vrijeme da se valoriziraju sve ideološke putanje ovog mnogostrukog angažmana, a još manje da se točno odredi tko istinski pripada taboru duha. U svakom slučaju neka se imena neće moći mimoići; u jednoj kršćanskoj orijentaciji bit će sigurno spomenuti: Barth, Brunner, Maritain, Mounier, Šestov, Berdjajev, Bernanos, Blondel, Buber, Jaspers, Marcel, Gasset i mnogi drugi. Vjerno poniranje u atmosferu toga duha polkazat će da još i danas neke istine iz prošlosti imaju snagu svjetlosti i znak spasonosnog buđenja.

U tu generaciju svakako spada i Denis de Rougemont,¹ pisac ove knjige. Protestant i veliki prijatelj katolicizma, kozmopolit i pobunjenik, skromni ispovjednik povijesnog čovjeka i osvjedočeni vidjelac Duha — on znači cijelu jednu poruku autentičnog kršćanstva. Rođen godine 1906. u Neuchâtelu, odgojen u Švicarskoj i Austriji, učinio je od Francuske svoju drugu domovinu, a od svijeta svoju jedinu brigu. Predsjednik Kongresa za slobodu kulture i utemeljitelj Evropskog centra za kulturu u Ženevi, ovaj istančani duh izvornog realizma i metafizičkog usmjerenja — u teškim vremenima predratnih iščekivanja i poslijeratnih rezimea barbarstva — misli u svim dimenzijama zabrinutosti svoju i evropsku sudbinu. Obožavatelj najrazličitijih spiritualnih stremljenja u evropskom babilonu, od Karla Bartha i Andréa Bretona do Teilharda de Chardina, pisac popularne »Ljubavi u zapadnom svijetu«, ostavio nam je u nezastarivu baštinu dvadesetak knjiga iskričavih eseja o književnosti, religiji, filozofiji i politici, koji na nečuvno oštar i isključiv način prezentiraju tri stonerne teze ove neočekivane filozofske sinteze u vremenima opće raskomadanosti: **federalizam u politici, personalizam u filozofiji i ekumenizam u religiji.** Otvorenost prema drugima, povjerenje u izraze iskrene zabrinutosti za ovozemaljsku sudbinu svijeta, uvjerenje u realnu prisutnost Duha Svetoga i, konačno, jedna nesvakidašnja angažiranost u zbiljskom i misaonom horizontu doveli su ga uskoro u društvo personalista pa je povijest zapisala da je zajedno s Emmanuelom Mounierom i nekim drugim brodolomcima raskoši i bogatstva osnovao internacionalnu personalističku reviju »Esprit«. Personalizam je značio mnogo toga: prokletstvo izgovoreno novcu, odbacivanje ustaljenog nereda, ljubav prema siromaštvu i smisao za inkarnaciju. A iznad svega zahtjev za općom pravdom bez izuzetka. U kapitalističkoj civilizaciji značilo je to još ustati protiv tri primata: primata profita, primata kapitala nad radom i primata produkcije nad potrošnjom, i, dakako, protiv primata individualizma koji je »metafizika integralne usamljenosti« nad komunitarnošću. Na žalost su se baš kršćani često solidarizirali s ovim »ustaljenim neredom« i krizom zapadne civilizacije, ne uviđajući koliko istinsko kršćanstvo od njih neodgovorno traži da s tim nedostojnim kompromisom već jednom prekinu, budući da su time ne samo polkazali kako zapravo žive u jednom »ustaljenom grijehu« već su izazvali trajnu sablazam i kompromitirali već ionako izrugano kršćanstvo. Mounier je pisao o metafizičkoj monstroznosti i spiritualnom neredu, o neredu koji je u srcima i neredu koji je u stvarima, a Maritain upozoravao da svršetak **jednog svijeta nije svršetak svijeta** (Jacques Maritain, *Lettre sur monde bourgeois*, Esprit 1933, br. 6, str. 905). U takvoj klimi započeo je duhovni put Denisa de Rougemonta, a danas, trideset godina poslije, nije se mnogo izmijenio, makar da je nadvladao izvjesnu sociološku napast jedne varijante personalizma i proširio tematiku antropologije do teoloških preokupacija; on sve više traži fundamentalnu koherentnost svih slojeva bića i nalazi da je ta koherentnost izrazito religiozne naravi jer kao posljednje intimno značenje drži na okupu duhovni, metafizički, moralni, politički, poetski, društveni i materijalni pluralizam bića. Izazovi našeg vremena nisu manje provokativni za jednu dušu koja je nepodmitljivo kršćanska, kao što nisu ni bitni izbori manje teški. Trideset godina svjedočanstva jednog ustrajnog razgovora između kršćanstva i svijeta razbacano je na ovim stranicama, u blještavom ruhu aforizama i duhovitih paradoksa, s literarnom vještinom i prisnom trijeznošću, a sakupljeno je u duhovnoj zrelosti kršćanskog pogleda na svijet kao prvi prijekor zlima i zadnja utjeha umornima.

1. Knjiga polazi od prelomnog pitanja sadašnjice: može li se još biti kršćaninom u jednom totalno sekulariziranom svijetu? Odatle i naslov djela

¹ DENIS DE ROUGEMONT, *THE CRISTIAN OPPORTUNITY*, New York 1963.

kršćanski oportunitet. Prva je tema baš taj svjetovni prostor u kojem je kršćanin prisiljen živjeti, ba sekularizacija društva i njegova sve očitiya progresivna desakralizacija, a koja proizlazi iz stava velike većine naših suvremenika koji ne vjeruju više u jednu transcendentnu realnost, što se onda jasno ispoljava kao realizirani ateizam, organiziran, svakidašnje življen i prakticiran, dakako sve više lišen polemičkih elemenata i metafizičkih pretpostavki. Fenomen sekularizacije, ova »Božja smrt« nastanjena u dušama ljudi, stavlja pred kršćanina posve precizna pitanja: nasuprot jednom ateističkom svijetu, praktičnom u svojim vladanjima i teoretskom u svojim doktrinama, što mora biti i što mora učiniti pravi kršćanin? No vratimo se deskripciji. U XX stoljeću spomenuta sekularizacija uzima dva vida koja se ne smiju pomiješati: 1. gubitak smisla za sveto i 2. gubitak smisla za transcendentno. Svjedoci smo upravo posljednje faze jedne duge degradacije, dapače destrukcije, sakralnih elemenata u privatnom i javnom životu, što je rezultat mnogobrojnih međusobno povezanih uzroka, recimo jednog pučkog racionalizma, urbanizacije, mehanizacije i rastućih demokracija; javni život, država, rad i seoski mentalitet jednako se deritualiziraju od izvanjske sakralne pompe i postaju tako posve naravne i zemaljske stvari. Ova demitizacija egzistencije, ili, bolje rečeno, demitizacija života u zemaljskoj egzistenciji — kao prva forma sekularizacije — može imati za našu vjeru dobre kao i zle posljedice. Može biti zla ako ubije u ljudima osjećaj za sveto ili ako ih liši smisla za korespondenciju u prirodi, no može biti dobra u mjeri u kojoj uspije srušiti nesuglasnost (i dvosmislenost) između prirodne religije i vjere, ona može naime značiti jedan progres ako ljudi današnjice budu dovedeni manje u opasnost da izmiješaju kršćanstvo — objavljenu vjeru — s jednom ili drugom formom arhaičke, patrijarhalne, seoske i monarhičke religije, jer u sociološkom smislu **sveto** pripada domeni prirode, društvenoj fizici i imanenciji, ono se pokušava spontano reformirati čim se novo društvo uspije stabilizirati, za što svjedoči i put mnogih političkih pokreta koji se nisu mogli, usprkos svom otvorenom ateizmu, otresti svake sakralizacije i bili su primorani da ponovno stvaraju simbole i pseudoreligiozne ceremonije. Drugi vid sekularizacije je važniji i opisan je kod auktora kao gubitak smisla za transcendentno. Nebo je spušteno na zemlju i postalo je veliko, sretno i trajno upravo onoliko koliko i zemlja pa je, dakle, dimenzija onostranog ukinuta. Ta je činjenica imala odraza u filozofiji, politici, religiji. U filozofiji je postala, ni manje ni više — nego polazna točka svake eksplikacije, budući da ateizam nije više zključak jednog filozofskog razmišljanja, nego pretpostavka svakom filozofskom razmišljanju, a u radikalnoj materijalističkoj perspektivi i pretpostavka samog života, jer je »egzistencijalizam napor da se izvuku sve posljedice jedne koherentne ateističke pozicije« (Sartre). Uza sve to, ova je filozofija bliska kršćanstvu u opisivanju bijedne i dramatične zemaljske situacije u koju je ljudsko biće ubačeno, ali su, na žalost, i sve njezine bitne riječi — odgovornost, izbor, tjeskoba, rizik, čovječnost, život i inkarnacija — lišene transcendentnog značenja; te riječi primaju svoju ozbiljnost od predosjećaja ništavila koji ih hrani kao što ti isti izrazi postaju ozbiljni u kršćanstvu od Božje egzistencije. Ukratko dakle: sekularizacija religioznog rječnika. Taklo je slika čovjeka što nam je nudi ova »sekularizirana« filozofija istodobno, na paradoksalan način, egzaktna i lišena smisla. Na području politike mogu se još konkretnije pratiti posljedice ljudske emancipacije od transcendentnih dimenzija. Auktor misli da su totalitarni režimi direktna i fatalna konsekvencija te sekularizacije. Nekada se građanin mogao pobuniti, iako to nije često radio, protiv kršćanskih kraljeva i kršćanskih država u ime Boga koji je iznad svakog stvorenog bića, ali, ako nema Boga, onda je individualni revolt čista izlišnost premda ne i faktučna besmislenost. I ovdje je postignut neki napredak jer su mnoge stvari postale jasnije. Preostaje nam još da razmatramo sve posljedice izbljeđivanja smisla za transcendentno u životu Crkve. Na nesreću, ni Crkvu nije mimošla ova napast svjetovnosti. Naše su Crkve, i većina vjernika u njima, postale praktična društva uljudne čeljadi umjesto da budu zborovi grešnika koji u adoraciji i molitvi čekaju Duha Svetoga; moral je

vjernika postao građanski ili, u najboljem slučaju, kantovski, koji ne cijeni božansku intervenciju, pa kršćani u praktičnom životu sve manje računaju na Boga jer sve više imaju povjerenja u izvanjski i hipokrizijski moral građanske lažne sigurnosti. Pisac ilustrira tu tvrdnju mnogim primjerima. U Americi propovjednici uvjeravaju svoje vjernike kako je kršćanstvo najbolji sistem života na svijetu, onaj koji može najuspješnije zapriječiti štrajkove, održati najdulje zdravlje i pomoći časnim osobama u njihovoj karijeri, a sve to govore s uzvišenim tonom crkvene patetike, upotrebljavajući autoritet Božje Riječi, koja kao da pokriva i jamči tu neozbiljnu trgovinu. Misao je svjetovna, a ton sakralan. Zato religija i postaje kod mnogih tradicionalni ornament, izložena atrakcijama svjetovne efikasnosti progresivno se sekularizira, poistovjećuje se sa svijetom i tako gubi svoju nenadoknadivu i originalnu bit. Položaj Crkava u suvremenom svijetu je na izgled apsurdan i slab; apsurdan, jer sve što Crkve ispovijedaju i u što vjeruju to sistemi koji najviše trijumfiraju u našem stoljeću drže za klasične koncepte iluzija ili za nesvjesne zlobnosti; slab, jer Crkve često djeluju kao da transcendencija nije jedini razlog i zalog njihova postojanja, kao da ne vjeruju dovoljno i do kraja pa računaju na pomoć morala, politike, znanosti, filozofija i, dakako, prirodne religije. Uza sve to, situacija nije za obeshrabrenje. Naprotiv, Crkve postaju sve više vlastite i ne moraju se boriti pobjedonosnog sekularizma. Izazov je to savršeno čist i jasan, upućen od svijeta Crkvi, što pruža jednu neočekivanu poželjnost kršćanstva, možda najveću u svoj povijesti, a na koji se može odgovoriti samo bez dvosmislenosti. No koji su to odgovori?

Evo ih. Biće je kršćanstva u jednoj napetosti između transcendencije i imanencije, što znači da se našem vremenu ne smije suprotstaviti jedna verbalistička obrana transcendencije, u čistoći i izoliranosti, nego, protivno, jedna življena prisutnost transcendencije, koja je sva angažirana u imanenciji, praveći tako od imanencije zaista ozbiljnu stvar. Treba obnoviti Crkvu koja će ljubiti i štovati transcendentno, u kojoj će se govoriti ljudima našeg vremena o njihovim problemima, ali u ime onoga što ih transcendirira. A mi često radimo obratno, govorimo im stvari koje nisu njihove, a u ime zemaljske efikasnosti i svjetskog uspjeha. Osim dužnosti svjedočanstva u Crkvi, ima i jedna dužnost svjedočanstva kršćanina u svijetu, dakle, mjestu gdje se ne radi više o molitvama upućenim Bogu, nego o učenju i življenju s obzirom na Riječ Božju. Ovdje angažman kršćanina može uzeti dva oblika, jedan pozitivni i jedan negativni. Pozitivni angažman pisac sve manje vidi u jednom spektakularnom okupljanju kršćana sa svrhom da iznenade brojem i snagom svijet, u jednom patetičnom apelu masama sredstvima zloupotrebljavane političke propagande. Ne smije se baš na to računati alko se želi biti spasonosna novost u svijetu. Treba jednostavno izreći i izložiti ono u što vjerujemo, dakako s uzdržljivošću, skromnošću i ponosom. Nemojmo previše dokazivati svijetu da Bog postoji, nego radije dokazujemo svijetu da postojimo mi, kršćani, rod čudnih ljudi, što se međusobno ljube, opraštaju i poštuju, koji svakome pomažu i za sve trpe, ali i hrabro ustaju protiv zemaljskih nepravdi i za ljudsko biće ponižavajućih struktura svijeta. Drugi oblik odgovora na sekularizaciju je negativan, a sastoji se od stavljanja u sumnju svih pseudo-izvjesnosti našeg stoljeća. Ondje gdje je transcendentno negirano, nije dakako dozvoljeno nikako sumnjati u imanentne realnosti, dapače ni onda kada se ovi apsolutiziraju i postaju idoli, često krvavi. Ta odsutnost sumnje u zemaljske realnosti stvara s vremenom oko nas jedan svijet »nužnosti« koji onda isključuje svaku mogućnost sumnje. Kršćani su pozvani da razbijaju ove ustaljene izvjesnosti i pseudo-religiozne sigurnosti, da postanu, dakle, dijalektičari u najpotpunijem smislu riječi. Kršćanin je onaj koji vjeruje u Transcendentno, zbog toga i onaj koji sumnja u ponižavajuće i zle absolute ovoga svijeta; on sumnja u ime svoje vjere. Tako sekularizam stavlja pred kršćanstvo i kršćane životna pitanja, istinske dileme, stvarne probleme, koji se odnose na čitava čovjeka i na njegovu zemaljsku i nebesku sudbinu. Moderni je čovjek uvučen u krajne alternative, on mora birati između jedne stalne prisutnosti onostranosti koja transcendirira naše ljudosti i jednog

ništavila koje privlači i straši. Ušli smo u razdoblje odlučnih rizika i izbora, totalnih i globalnih.

Mnoga razočaranja i neuspjesi bili su za Crkvu kušnja snage, izazov, čišćenje i prilika za buđenje iz letargičnog sna prošlosti. I svijet se izmijenio. Poslije krvavih ratova, traži se nova utopija, ljudi se osjećaju frustrirani od nagle malaksalosti nacionalističkih i racionalističkih strasti. Prostori su ispražnjeni. Crkva ne susreće više u svijetu neprijateljske doktrine, već prije jednu doktriniranu prazninu bez presedana. Taj vakuum jedan je urgentni i dramatični apel na kršćansku duhovnu inicijativu. U današnjem svijetu opće sekularizacije pisac od Crkve očekuje četiri stvari. 1) da Crkva više favorizira uzdizanje ljudskih odnosa kao što je radila u teškim vremenima ranog srednjeg vijeka. Radi se o oživljavanju onih toplih i običnih živih zajednica ljudi, koje su u naše vrijeme uništene od gigantizma administrativnih mašina, od industrijskog nomadstva i deportacije masa, od grozničave komercijalizacije i postvaranja. 2) da Crkva pruži jedan okvir za rastući vitalitet kulturnih odnosa. Da se usudi ponovno podržavati i voditi jednu intelektualnu avangardu, umjesto da zauzme jedan akademski i negativni stav — zadržavši se na pozicijama sumnjičavosti i nazadnosti — prema živoj kulturi sadašnjice; treba da naši teolozi više provode jednu politiku intervencije i kreacije, a ne kreposne indignacije, prema novim strujanjima u kulturi. Sva je kultura Zapada — glazba, slikarstvo, filozofija, književnost — potekla iz cirkava i manastira, ali je, na žalost, danas gotovo sva iz njih izašla. 3) da Crkva prestane braniti žalosni i nedjelotvorni buržoazijski moral koji mnogi kršćani poistovjećuju s krepošću; treba propovijedati »Ljudost Križa«, a ne građansku mudrost i aristotelovsku osrednjost. 4) da Crkva snažno afirmira na političkom prostoru transcendentnost svog poslanja, ali ustajući pošteno protiv svih lažnih apsolutizama koji dehumaniziraju čovjeka i njegovu slobodu; da se otvori ekumenizmu² i pokaže tako model jedinstva u različitosti, da barem kršćanske religije, koje definiraju Boga riječju Ljubav, budu jedno u svijetu podijeljenosti i prijetnja. Možda će tako postati i nada za taj svijet.

2. Drugi dio knjige raspravlja o odnosima kršćanstva i kulture. Tema osjetljiva i suptilna. Kultura je naime najspiritualniji medij civilizacije, njezin duh i logos. Ako treba dijalogizirati sa svijetom, onda je najbolje započeti to s njegovom kulturom. Poslijeratna situacija nije bila najpogodnija za taj susret, budući da je duga ratna propaganda, sam rat i mržnja probudena u njemu, neka mužna i pedagoška simplifikacija stavljanja svega zla na jednu, a dobra na drugu stranu urodila lošim posljedicama za kulturu našeg vremena. Od mladića se nije moglo očekivati da poštuju vrednote jedne kulture koja je stvorila koncentracione logore, plinske komore i atomsku bombu. Nasilje ražareno u ratu prijetilo je da uđe u duh, da osiromaši kulturu i da je pojednostavni do parole. Crkva je tu malo mogla pomoći jer se rascjep između nje i moderne kulture zbio mnogo prije; kršćanin je mogao čvrsto vjerovati u iskaze svoje teologije i istodobno obožavati Wagnera, Whitmana i Renoira, a da nije mnogo shvaćao taj duhovni odnos, a još manje pitao da li je to savršeno kompatibilno s njegovim vjerovanjem. Teologija je zatajila kao kriterij kulture, nije bila više živi sugovornik jedne kulture, racionalizirala se i deaktualizirala. Kultura je prostor razumijevanja i upoznavanja, a ako se Crkva iz njega povuče, neka joj ne bude čudno da se sve ono što se u kulturi stvara zapravo stvara izvan Crkve i u suprotnosti s njom. To se osobito odnosi na protestantske Crkve. Pisac razvija personalistički pojam osobnog i zajedničkog poziva kao bitan za integraciju religije i kulture jer on spasava kulturu od ekstrema nacionalizma i internacionalizma.

Najelementarniji izraz kulture je riječ. No baš je ona danas došla u najdublju krizu; riječ nije više sredstvo sporazumijevanja, nego sredstvo hermetičkog zatvaranja u sebe. Stoga je i zajedništvo u krizi jer bez istinskog sporazumijevanja nema ni zajednice ljudi. Mi danas živimo u jednoj velikoj konfuziji kontradiktornih etika: dosta je pomisliti da se u jednom jedinom danu

² Knjiga je napisana prije II vatikanskog koncila

moramo odlučiti u ime najrazličitijih razloga, sada u ime savjesti, sada u ime neke znanosti, pa onda u interesu naroda i klase, onda opet u ime jednog romantičnog ideala, mode, psihoanalitičke teorije, higijene i slično. Riječi sporazumijevanja imaju bezbroj značenja. U Babilonu su se ljudi podijelili jer su počeli govoriti različite jezike, a mi se danas dijelimo jer govorimo iste riječi, ali im dajemo sasvim različito značenje. Tako je jezik, znak i dokaz postojanja ljudske zajednice, pogodan u samom temelju. Riječ dijeli i ubija umjesto da približava i spaja; anarhija rječnika je rascjep etičkih sistema i disolucija zajednica. Liturgijska obnova pokušava nadvladati ovaj verbalni anarhizam, koji je znak i uzrok svih dezintegracija istinskih zajednica od kojih pati naše vrijeme. Kao što »socijalni« kršćani žele evanđelizirati društva izvan službenih crkvenih inicijativa, tako »liturgičari« žele učiniti naše pobožnosti unutar Crkve više »komunitarnima«. **Ovo zajedništvo želi rehabilitirati značenje riječi.** Liturgijski čini se ne izvršavaju bez sudjelovanja, iskrenosti i ispovijedanja vjernosti. Izvanjski i intimno. Liturgija čini da sve bitne riječi — sloboda, opraštanje, milost, duh, istina, zlo i dobro — doista žive za one koji razumiju riječ Božju jer u njih ulazi jedna nadljudska dimenzija. Biblijska etimologija jest jedna duhovna etimologija koja čini da riječ nešto znači za sav svemir i za vječnost, a ne samo za čovjeka koji je u sebi izgovara i zaboravlja. Značenje liturgije ipak je najveće u ekumenizmu. Diskusije obično razjedinjuju kršćane, a molitva ih sjedinjuje; molitva je jedna egzistencijalna integracija u Transcendentno koju svi kršćani više-manje jednako osjećaju te je familijarnost biblijskog jezika za sve kršćane velika šansa za njihovo međusobno približavanje. Liturgija odgovara zajedničkoj potrebi komunikativne zajednice življenja. Prvi problem našeg vremena problem je zajedništva, a on je vezan za problem zajedničkog jezika. Upravo liturgija može najviše pomoći svijetu da rekreira i autentičnim učini svoj govor, ali pod dva uvjeta: mora ostati biblijska u svojim izvorima i moderna u svojem izrazu.

Dublji sloj riječi je literatura. Makar da su neke duhovne paralele između teologije i literature lako zamjetljive i dijaloške po svojoj naravi, nije uvijek sve jasno u tim odnosima. Dakako da je sv. Toma utjecao na Dantea, Calvin na d'Aubignéa, jansenizam na Pascala i Racinea, Swedenborg na Balzaca i Newmana na Gerarda Manleya Hopkinsa, ali se time završava lista jasnih točaka u ovoj komparaciji. Sve je ostalo sporo i nedorečeno, osobito u naše vrijeme. Odnos teologije i literature nije bio nikada dovoljno osvijetljen, a najmanje danas kada su se s jedne i s druge strane stvari osamostalile. Došli smo do neviđene recipročne ignoracije teologije i literature. U takvoj situaciji vjernici osjećaju velike teškoće u prosuđivanju literarnih djela sa stanovišta svoje vjere. Rječnik naše pobožnosti i onaj književnosti, atmosfera, problem, moralne vrednote — sve je to postalo previše različito i praktički bez zajedničkog jezika i nazivnika koji bi te dvije stvarnosti uspoređivao; na području tehnike nekomunikativnost se još može dozvoliti, ali da dva srodna duhovna područja jednog te istog čovjeka budu toliko različita, to je već teže shvatiti. Potreban je napor teologije, ona mora iznova misliti povijest modernih škola književnosti i samu književnost s vidika čiste teologije,³ nešto slično kao T. S. Eliot koji je u *After strange Gods* skicirao jednu studiju o herezama u modernoj literaturi. Da nam se ne dogodi da se i ovdje kompromitiramo konzervativnim shvaćanjima — braneći jednu stupidnu i arhivsku estetiku koja se sva hrani dostignućima prošlosti i nepovjerenjem prema svemu što je novo. Nije ugodno kad se ljudima »duha i širine« imputira malograđanstvo i loš ukus. A umjetnost nije neko beznačajno bavljenje lijepim i beskorisnim stvarima u dokolici i izobilju. Ona je neka teologija zemlje i najveća istina zemaljskog života, dakle, nešto veliko i uzvišeno. Literatura je možda nesvjesni saziv izgubljene iskonske harmonije i bitna želja za čistim svijetom, njezina djela evociraju prisutni nered, kaos i apsurd, bijes i buku stvari koje su ispražnjene

³ Ta se želja de Rougemonta u najnovije vrijeme ipak ostvaruje i danas već možemo govoriti o jednom ozbiljnom teološkom pristupu literaturi u pokušajima de Lubaca, C. Moellera, A. Rousseauxa, A. Blancheta, R. Barjona, C. E. Magnyja, G. Greena i drugih.

od smisla, pa neki pasusi iz Joycea, *The Waste Land* od T. S. Eliota, romani Faulknera i slikarstvo Picassa znače u teološkoj perspektivi svjedočanstvo izgubljenog reda u svijetu i nostalgiju za arhetipskim crtvom i platoniskim svijetom ideja, za izgubljenim veličinama zemaljskog raja. Pisac ide toliko daleko da na kraju sugerira kako bi trebalo da se kršćanska meditacija o aktu i djelu umjetnika prodube, oblikuje i uči u okviru jedne meditacije o doktrini i misteriju Trojstva. Tako je umjetnost izvučena iz svijeta suvišnih stvari i dignuta na razinu bitnoga, što je i zahtjev svih modernih estetskih teorija.

3. Treći dio knjige posvećen je velikim problemima današnjeg svijeta: marksizmu, evropskom duhu, federalizmu, ekumenizmu, pesimizmu i kršćanstvu. Tu je najprije marksizam. Esej pomalo zastario (pisan 1937. i preveden kod nas prije rata), makar da u nekim stvarima dira bitno, osobito u onom dijelu koji se tiče kršćanskog držanja i odgovara na pitanja što ih je suvremeni marksizam postavio.

Razmišljanja o Evropi malo su superiorno »kolonijalistička«, ali u nekim stvarima lucidno vidovita. Pisac drži da civilizacija koja se rodila u Evropi dominira svijetom, da se ona svuda imitira, dapače i onda kada se protiv nje ustaje. Evropsku civilizaciju karakteriziraju dvije osebuje značajke: **neizvjesnost i permanentni nered**. Egipćani, stari Kinezi, Sumerani, Rimljani i stare kulture Južne Amerike stvorili su stabilne duhovne i svjetovne poretke. Njihovi svećenici i njihovi poglavari imali su spremne odgovore na sve. Suprotno tome, nas u Evropi, mnogo više nego u Americi, muči jedan opći nemir; imamo utisak da živimo u jednom kontinuiranom kaosu, u jednoj džungli kontradiktornih morala, intelektualnih i praktičnih. Ova neizvjesnost potječe iz dva izvora: kršćanstva i znanstvenog duha. Sveto pismo nas uči da nema niti jednog pravednika, ali uza sve to od nas traži da budemo više od pravednika — sveci. Kršćanin zna da se grijeh sastoji u otcjepljenju od žive Istine, ali dalje ispovijeda da su svi ljudi grešnici. On se, dakle, pokušava približiti svetosti i istini: u njegovu naporu bez kraja njega podržava jedino njegova vjera u milost. Kršćanin je stalno nemiran, ali poznaje razloge svom nemiru, zna, naime, da nemir nije beznade, budući da je proizišao iz njegove vjere, znači od njegove jedine izvjesnosti. Tako je na paradoksalan način naša neizvjesnost satkana od istih niti kao i naša izvjesnost. I nauka napreduje od jednog nereda prema jednom izvjesnom redu, koji postaje s vremenom neredan pa traži jedan novi i širi red, što se onda nastavlja u beskonačnost. Upravo po ovom nemiru i neredu definirana je duhovno naša zapadna civilizacija; čitava je naša povijest sastavljena od ideja i prakse stavljanja svega u sumnju, od jednog nezadovoljstva bez kraja, od jednog nemira koji bez sumnje stvara nered i revolucije, ali jednako i nove prostore slobode. Sigurno da su neizvjesnost i nezadovoljstvo, suprotnosti i sumnje, nered i duhovni kaos uzroci mnogih nereda i propasti, ali je ipak baš to stvorilo Evropu. A Evropa je dominirala svijetom, ne usprkos ovim čudnim svojstvima, nego baš zbog njih. U kontekstu takvih problema postavlja se pitanje o cilju naše tehničke avanture, koja iz evropskog duha izlazi. Možemo s velikom sigurnošću predvidjeti da će primjena nuklearne i sunčane energije dopustiti čovjeku da vremenski smanji rad na minimum, a da produkciju poveća do neslučenih razmjera. Tehnika, dakle, vodi do jednog oslobađanja čovjeka. **Ali ovaj čovjek, oslobođen rada, što će učiniti od svog slobodnog vremena?** To je jedan golem problem i posve nov, koji će zasjeniti sve aktualne ekonomske i društvene probleme i učiniti da u prvi plan iskrsnu velika pitanja odgoja i kulture, sudbine i religije. Dakle, svađi će novi uspjeh ljudskog traženja stvarati nove neizvjesnosti, koje će izazivati progres, što će reći opet nova traženja. Taj tehnički napredak, međutim, zavisi od čistog traženja i od zajedničke kulturne i duhovne cjeline naše civilizacije (to je mnogo prije genijalno osvjetlio Ortega y Gasset). Ništa nije više lažno i opasno za nas danas od ovog održavanja nepropustljivih pregrada između kulture i tehnike. Ako se tehnika ne bude hranila genijem kulture, ona će brzo uvenuti ili degenerirati u neko novo kibernetičko čudovište koje se sada ne može ni zamisliti predodžbama čovjeka našeg eona.

Izvjesni stalni konflikti u povijesti ljudskog roda dobili su u naše vrijeme jedan značaj nasilja bez primjera.⁴ Kroz beskonačne kompleksnosti naših ekonomskih, socijalnih, političkih i religioznih teškoća, oni se pokazuju u sve jasnijim obrisima, dospjevši do točke gotovo smrtonosne tenzije: politički i ekonomski konflikt između totalitarne države i prava čovjeka; moralni konflikt između militarističkog kolektivizma i anarhičnog individualizma; ideološki i religiozni konflikt između nametnutog jedinstva i lakoumno nepromišljenog odvajanja, između ukroćenog centralizma i neodgovorne disperzije. Ovi su konflikti u stvari aspekti jedne te iste različitosti, koja se prelama iz jednog spektra, a na različitim razinama bitka; jasno, da je svaki od tih ekstrema neistinit, odnosno necjelovit i pretjeran. No to još ne znači da postoji jedna solucija. Ekstremi su nespojivi, budući da od proste kombinacije dviju zabluda ne može izaći jedna istina, već samo nova udvostručena zabluda, jednako kao što se ni ortodoksnost neće moći postići zbrojem hereza. Od političkih i ekonomskih sukoba proizlaze ratovi i revolucije, od moralnih tiranije i anarhije, a od religioznih i ideoloških sukoba šizme i gluposti. Za rješenje opozicije između jedinstva i odvojenosti, bilo bi uzaludno tražiti jednu srednju i posrednu soluciju, nazovimo je »liberalnom«, na sredini puta između dviju zabluda u sukobu. Treba izmijeniti plan traženja i pronaći **središnji stav** zbog čega su dvije krajnje zablude morbidne devijacije. Između kuge i kolere, kaže pisac, nema »prave sredine«, ni moguće sinteze. Treba se vratiti zdravlju. **A prije svega treba znati što je zdravlje.** Političko i ekonomsko zdravlje zove se federalizam, društveno i moralno zdravlje zove se personalizam, a religiozno zdravlje zove se ekumenizam. Teologija ekumenizma implicira jednu filozofiju osobe, a aplikacija filozofije osobe politika je federalizma. Tako personalizam sintetizira sve napore ekumenizma i sva obećanja federalizma.

4

Za mnoge će dobre duše biti skandalozan i uznemirujući preveliki optimizam Denisa de Rougemonta, to više što je naslućen i proživljen usred i u time jedne Evrope koja je sumnjiva u svom kršćanstvu i grešna u svojoj sadašnjosti. Optimizam, međutim, ne dolazi od svijeta, nego od Boga i sadašnje naše religioznosti. Stoga nemir ne zavisi od nezadovoljenja naših materijalnih, društvenih i psihičkih potreba, nego od dublje definiranosti naše čovječnosti koja »ne živi samo od kruha«. Funkcija kršćanstva nije u tome da kompenzira naše nesreće i nevolje i učini da ih zaboravimo, već u jednoj orijentiranosti cijelog bića prema istini i u afirmaciji jedne istine koja sve transcendirira.

Tako se ova knjiga ipak završava optimizmom (naslov je zadnjeg eseja »Budućnost kršćanstva«) premda je pošla od jedne malodušne deskripcije sekulariziranog svijeta (naslov je prvog eseja »Bog je umro?«). Taj put nije toliko poučan, koliko su poučni razlozi za hrabrost i istinoljubivost na tom putu. A oni se mogu sabiti u jednu jedinu riječ: **vjera**. Ono što u autentičnom kruženju oko izaravajuće kršćanske jezgre najviše zapanjuje kod Denisa de Rougemonta upravo je to njegovo iskreno isповijedanje vjere, a ne sistema. Iza njegovih vidovitih razmišljanja o današnjem svijetu i kršćanstvu, o čovjeku i sudbini, o literaturi i slikarstvu, o tehnici i mašini, o ljubavi i braku, o ekumenizmu i federalizmu, o optimizmu i pesimizmu, ne stoji neki određeni i dobro razrađeni filozofski sistem, neka doktrina spretnih i spremnih odgovora, a još manje neka sintetizirana teologija globalnih ambicija i svjetovnih rješenja, nego **duboka vjera i visoka kultura**. Ne prurušena grčka spekulacija, nego Ljubav pronadena na stranicama Biblije. Alko je vjera autentična i ozbiljno uzeta, ona može iznenaditi sve ideologije i sve filozofije. Zato i nije poruka Denisa de Rougemonta jedan pomodni eklektizam koji duhovito bira ugodne strane, a prešućuje zle i kobno neizlječive, već jedna vrhunska sinteza današnjeg svijeta i njegove sudbine postignuta sredstvom čistog duha i biblijske

⁴ Esej je pisan neposredno poslije rata, još pod dojmom ratnih ludovanja.

inspiracije. Za svaku stvar on ima dubok razlog, za svako pitanje uvjerljiv odgovor, za svaku pojavu prihvatljivo obrazloženje i za svaki razvoj sigurnu prognozu. Denis de Rougemont o svemu tome piše na temelju ozbiljnog kršćanskog uvjerenja i **onog tako bitnog osjećaja za sve što je s kršćanskog stanovišta ispravno, a što lažno.** Taj stav, visoko izdignut iznad nereda svijeta i njegovih krvavih obračuna, dopušta mu da bude najdublje u tom svijetu prisutan i da ga uzljubi više od krvavih protoka i oholih mudraca, da bude, dakle, živo svjedočanstvo duha u tamnim kušnjama zemlje. A to je prvo i jedino što kršćanin mora i može biti na ovom svijetu.

Jakov Julkić

JEDAN KRISTOV SVJEDOK U CRKVI

Zar svi kršćani ne bi morali biti Kristovi svjedoci u Crkvi? Ili, barem, zar ih nema mnogo u njezinu krilu? Ipak poznati francuski teolog H. de Lubac, kad želi predstaviti velikog švicarskog pisca o. Hansa Ursa von Balthasara čitateljima u najnovijoj svojoj knjizi (*Paradoxe et Mystère de l'Église*, izd. Aubier, Paris 1967, str. 181—212), misli, da će ga najbolje predstaviti, ako ga nazove »jednim Kristovim svjedokom u Crkvi«. Mjesto da svojim riječima opišemo duhovnu fizionomiju toga možda najvećeg katoličkog pisca njemačkog jezika, smatramo da će ona biti uvjerljivija, ako se pri tom poslu poslužimo de Lubacovim koncepcijama.

1) Stvarno je nerazumljivo, čudno, usudio bih se reći i ponižavajuće, da Hans Urs von Balthasar nije imao nikakva udjela u pripremanju i dovršavanju II vatikanskog sabora. Iako će Crkva i od njegova djela živjeti mnogo godina, ipak njegovu odsutnost s Koncila treba primiti ponizno. Kad se bude htjelo sasvim otkriti blago, koje je pohranjeno u tekstovima II vatikanskog sabora, možda ničije djelo kod toga ne će toliko pomoći koliko Balthasarovo. Zaista, nema teme, koja je s Koncila predložena, a da je on nije prije njega duboko i u koncilskom duhu obradio. Revelacija, ekumenizam, svećeništvo i liturgija: sve su to teme, koje kod njega zauzimaju zavidno mjesto. I o dijalogu i znakovima vremena, čak i o sredstvima društvenog saobraćaja, sugerirao je veoma korisnih misli. Prije nego su saborski oci tražili, da se u nacrtima o Crkvi i revelaciji da Kristu ono mjesto, koje mu pripada, on je o toj stvari već davno pisao. Kad su se u Sv. Petru podigli glasovi, da se ne zaboravi Duh Sveti u koncilskim dokumentima, u njima se mogla prepoznati jeka njegovih riječi. Bl. Gospa u otajstvu Crkve omiljeli je predmet njegovih kontemplacija. Već prije Koncila znao je delikatno i sa svom snagom ljubavi prema Crkvi denuncirati vječnu napast crkvenih ljudi, da se odaju »moći« i »trijumfu« i pri tom zaborave, da su dužni svojom »službom« svjedočiti za Krista. Balthasar je do sada dao najoštroumniju dijagnozu današnje civilizacije. Ako nije dao potpuni nacrt za glasovitu XIII shemu, svakako je anticipirao njezin duh, kad je pisao, da »Duh pozivlje svijet da uđe u Crkvu, a Crkvu da se da svijetu«; kod toga je ipak naglašavao, da se ništa dobra ne može očekivati od prebrze sinteze između Crkve i svijeta. Od njega se mogu čuti također glasovi, koji snažno upozoravaju na lažno tumačenje koncilske nauke. Ujedno on odvažno ustaje protiv onih, koji izdaju Koncil napuštajući neke crkvene pozicije. Kad bi imao više drugova u toj nužnoj borbi, ne bi se našlo tu i tamo, na nekim njegovim stranicama, malo oštrijih izraza. Ako se pak želi naći, uvijek u duhu Koncila, potrebni doktrinarni vodič u dijalogu s nekršćanskim religijama ili s različitim oblicima suvremenog ateizma, Balthasaru se može obratiti bez rizika da se bude prevaren. Njegovo je djelo golemo: broji više od trideset knjiga, od kojih su neke veoma opsežne, ali uza sve to on nije fabrikant knjiga ili teoretski konstruktor nekog sistema. Kod njega sve privodi djelu, odluci, naime, da se dođe bez otezanja do osobnog susreta s Bogom.